

Оригинални научни рад
УДК: 72.071.1 БАУМГАРТЕН В. Ф.
72(497.11)"1923/1940"
DOI: 10.5937/zrffp55-56279

ВАСИЛИЈ ФЕДОРОВИЧ ФОН БАУМГАРТЕН И ЊЕГОВА УЛОГА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРХИТЕКТУРИ

Милан И. ПРОСЕН¹

Универзитет уметности у Београду
Факултет примењених уметности
Катедра друштвено-хуманистичких наука
Београд (Србија)

¹ milanprosen@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6402-7849>

Примљен: 24. 1. 2025.
Прихваћен: 10. 12. 2025.

ВАСИЛИЈ ФЕДОРОВИЧ ФОН БАУМГАРТЕН И ЊЕГОВА УЛОГА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРХИТЕКТУРИ

Кључне речи:
Баумгартен;
међуратна
архитектура;
ампир стил;
Југославија;
руска емиграција;
Ар деко.

Сажетак. Архитектонски опус Василија Федоровича фон Баумгартена (1879–1962) био је тема написа о архитектури у време његовог настанка, а услед неспорног друштвеног, урбаног и уметничког значаја, помени и анализе појединих његових остварења често су налазили своје место у генералним панорамским приказима архитектуре међуратног периода. Стога, били су неизоставни у историографским наративима усмереним ка доприносу руских неимара у емиграцији. Иако су истраживања Баумгартеновог опуса иницирана почетком деведесетих година прошлог века, скорија сагледавања његовог живота и градитељства како у српској тако и у руској историографији бацају потпуније светло на невелик, али изузетно значајан и, нажалост, угрожен опус овог уметника.

Разматрајући градитељство Југославије између два светска рата, примећујемо изразиту уметничку полиморфност која је одраз бројних уплива и актуелних тенденција које су обележиле период двадесетих и тридесетих година прошлог века. До продора авангардних модерних средњоевропских архитектонских концепција дошло је понајвише у оним југословенским пределима који су раније били укључени у аустроугарску империју. Искреношћу свог функционалистичког става, он је изнедрио дела интернационалног модернизма Загребачке, Љубљанске и Сарајевске школе (Мишић, 2022), чију су доследност у српском модернистичком градитељству (Blagojević, 2003) покушали да пригрле, макар декларативно, поједини чланови Групе архитеката модерног правца ГАМП, основане у Београду 1928. године под, како се сматра, јаким чешким утицајем (Камилић, 2008–2009, стр. 239–264; Којић, 1976а; Којић, 1976б; Којић, 1976в; Којић, 1976г; Којић, 1976д; Којић, 1979, стр. 169–198; Manević, 1979). Одражавајући локалну склоност ка украшеном, градитељство у Србији било је прожето утицајима француске провенијенције (Кадијевић, 2005б, стр. 163–176), које је понајвише отелотворила декоративна модерна струја ар деко архитектуре (Просен, 2023), потискујући постепено посредством свог еманципаторског уплива до тада доминантну архитектуру академизма (Кадијевић, 2005а) и националног стила (Кадијевић, 1997). Посебан тон овој шароликој палети стилских експресија, која је у те две деценије снажне градитељске експанзије визуелно уобличио идеје и склоности престонице и других центара Краљевине СХС/Југославије (Ignjatović, 2007), дали су градитељи избегли након револуције и грађанског рата из срушеног Руског царства, у свој нови дом, далеко од отаџбине.

Преко 40.000 избеглица пристиглих у Краљевину СХС у периоду од 1919. до 1921. године (Јовановић, 1996; Јовановић, 2006; Сибиновић и др., 1994; Тимофејев и др., 2021) учинило је ову „младу” државу петом по броју прихваћених емиграната, који су, иако етнички разноликог састава (Руси, Украјинци, Белоруси, Пољаци, Јевреји, Јермени, Грузини, Калмици, Татари и др.), поједностављено називани Русима, односно Белим Русима (Кадијевић, 2023, стр. 74). Састав ове велике групе придошлица чинили су племићи, чиновници, официри, интелектуалци и уметници, а њихов долазак у порушене

Слика 1. Василиј Федорович фон Баумгартен (Извор илустрације: <https://russianserbija.com/architects>)

и ратом опустошене области југословенског краљевства² представљао је изузетан пример директног интелектуалног и културног уплива. Победник у Великом рату, витешки краљ Александар Ујединитељ, краљевски дом Карађорђевића и влада новоформиране државе имали су веома афирмативан став према емигрантима из некадашње Руске империје, те је један део придошлица веома брзо добио упослење у техничким дирекцијама општина и државним институцијама највишег ранга – Управи двора, Министарству грађевина, Министарству војске и морнарице или на Универзитету. Око 1.200 пристиглих инжењера, међу којима је било, како се процењује, преко 150 грађевинских инжењера и архитеката, остварило је свој допринос развоју Краљевине (Миленковић, 1995, стр. 63–73; Milenković, 2012, стр. 207–224), а афирмисани градитељи са високим образовањем и уметници дали су „руски колор” тонској палети уметничког стваралаштва на Балкану (Боровњак, 2017, стр. 46–60; Јовановић, 1994,

стр. 93–97; Кадиевич, 2008, стр. 325–336; Кадиевић, 1994а, 242–254; Кадиевић, 2023, стр. 73–109; Косик, 2010; Павловић Лончарски и Гордић, 1998; Просен, 2013, стр. 213–230; Фоменко, 2012, стр. 27–39; Kadijević & Đurđević, 2001, стр. 139–148).

Василиј Федорович фон Баумгартен,³ у Београду регистрован као Василије Баумгартен⁴, родио се 17. октобра 1879. године у Санкт Петербургу, у православној руској племићкој породици. Оснивач породице био је Јохан фон

² Овде се, пре свега, мисли на престони Београд, али и на оне крајеве насељене српским православним живљем, који су их са више срдачности и емпатије прихватили.

³ Име архитекте Баумгартена је до сада у српској историографији различито интерпретирано, те се углавном среће као Вилијем, Вилхелм, Виљем, Василиј, Фјодорович, са или без племићког префикса *фон*. У рецентној руској историографији прихваћено је као Василиј Федорович фон Баумгартен (Видети Лешовско, 2011; Офицеры РИА, 2024). Исту интерпретацију, насталу на основу архивске грађе Руског државног војног историјског архива, налазимо на сајту: *Офицеры РИА* https://ria1914.info/index.php/Баумгартен_Василий_Федорович (приступљено 8. јануара 2025). Ову верзију имена прихватају и Сокорина и др., 2023. О Василију Баумгартену у српској историографији видети Арсењев, 1994, стр. 231; Ђурђевић, 2004, стр. 183–190; Ђурђевић, 2010; Кадиевић, 2004, стр. 446; Маневић, 1999, стр. 17; Стефановић, 2009, стр. 289–300.

⁴ ИАБ Картон житеља, Василије Баумгартен.

Баумгартен (1622–1680), који је имање добио на подручју данашње Естоније. Био је укључен у матрикеле естонског витештва као члан породице Зоинитз (Зубова, 2019). Године 1897. Василиј Федорович завршава Александровски кадетски корпус и своје школовање наставља у Николајевској инжењерској школи до 1900. године. Студије уписује на Николајевској инжењерској академији у Санкт Петербургу, где је дипломирао 1905. године. Током руско-јапанског рата служио је у инжењерском одељењу Владивостока, а током 1906. године четири месеца боравио је у САД на специјализованом курсу за градњу и украшавање високих грађевина (Стефановић, 2009, стр. 290).⁵ У периоду од 1908. до 1914. године радио је у градској управи Санкт Петербурга, предавао је на Војнотехничкој академији на Одсеку за грађевинску уметност. У истом периоду био је доцент, односно предавач на предмету Грађевинске уметности на Николајевској царској академији и у Николајевској инжењерској школи. Учествовао је у изградњи Главног поморског и артиљеријског полигона и од маја 1913. године израђивао је нацрт за комплекс зграда који је требало да се састоји од великих четвороспратних зграда за смештај и едукацију кадета, више помоћних зграда за породице особља, те стамбених зграда и помоћних просторија за услужно особље које је пројектовао у непосредном окружењу. Иако је ресорна комисија одобрила пројекат у септембру 1913. године, капетан Баумгартен, услед избијања рата, није успео да заврши свој посао. Током кратког периода професионалног развоја, пред избијање рата, заједно са Владимиром Петровичем Апишковым подигао је вилу Петра Михајловича Стенбок-Фермора у Санкт Петербургу 1913–1914. године. Уз то, градио је приватне куће у Павловску (Левашко, 2011).

Непосредно пре револуције, Василиј Федорович оженио се Ксенијом (Кика) Михаиловном Беноа, нећаком Александра Николајевича Беноа, уметника и историчара уметности. Имали су двојицу синова – Андреја и Михаила.⁶ Током Првог светског рата, у чину пуковника, постављен је за начелника инжињеријске јединице штаба 3. армије Западног фронта. Одликован је орденом Светог Станислава II и III степена, Свете Ане II и III степена и Светог Владимира IV степена. Баумгартен је од септембра 1918. године био у Белом покрету, а у јануару 1919. године постао је шеф инжињеријског снабдевања Добровољачке армије генерала Антона И. Деникина. Новембра 1920. године, у саставу штаба руске војске, евакуисан је из Севастопоља у Цариград и служио је као корпусни инжењер у 1. армијском корпусу у Галипољу. Почетком децембра 1921. године емигрирао је са породицом у Краљевину СХС (Марковић, 2024; Стефановић, 2009, стр. 290),

⁵ Видети Стефановић, 2009, стр. 290. Према: Краткая записка о службе военного инженера генерал-майора Баумгартена (составленного в Белграде 7 декабря 1936 года).

⁶ Андреј је рођен 1923, а Михаил 1929. године у Београду. ИАБ Картон житеља, Василије Баумгартен.

где је у Југословенској краљевској војсци добио чин генерал-мајора (Зубова, 2019; Лешовско, 2011). Баумгартен се током становања у Београду са породицом селио више пута, све док није пронашао стално место боравка у вили Капетановић на Топчидерском брду, у Улици Сање Живановић 30,⁷ у близини Цареве Ђуприје, што се наводи и у дневној штампи уз опис краће и великог материјалног губитка породице Баумгартен 1932. године (Аноним, 1932б, 30. јул, стр. 5). Решењем Министарства унутрашњих послова бр. 21826/38 примио је југословенско држављанство 1938. године. Даљи подаци о животу Василија фон Баумгартена углавном су непознати историографији, те се спекулисало да је из Југославије емигрирао 1941. или 1945. године, али, како рецентна истраживања наводе, отпутовао је у јуну 1948. године и настанио се са породицом у Аргентини у Буенос Ајресу (Марковић, 2024, стр. 32; Стефановић, 2009, стр. 295), где је упамћена његова активност као председника Комисије за подизање саборне цркве у Буенос Ајресу, председника Аргентинског одељења Руског општевојног савеза и председника Удружења Галипољаца у Јужној Америци. Преминуо је 13. маја 1962. године (Е. М., 1962, 22. мај, стр. 3; Чуваков, 1999, стр. 228).

Градитељска делатност Василија фон Баумгартена на тлу Југославије може се пратити од 1923. године, када се у мају запослио у Инжињерско-техничком одељењу Министарства војске и морнарице Краљевине СХС.⁸ Током седмогодишњег рада у Министарству остварио је своја два најзначајнија дела – *Палаћа Генералишта у Београду 1924–1928.* и *Официрски дом у Скопљу 1925–1929.* Годину дана по напуштању државне службе, 1931. године, настају пројекти чиновничких кућа за Задругу државних и самоуправних чиновника на Вождовцу, које је радио заједно са архитектом Валеријем Сташевским, и пројекат Руског дома императора Николаја II који је извођен од 1931. до 1933. године. Те 1933. године Баумгартен ствара пројекат конака манастира Грачаница, који није изведен, а крајем деценије као чиновник Хипотекарне банке пласира још два градитељска дела којима исказује прихватање модерних тенденција у градитељству: филијалу банке у Ваљеву 1939. и зграду банке у Панчеву 1940. године заједно са архитектом Антонијем Солодовом (Ђурђевић, 2004; Ђурђевић, 2010; Просен, 2010; Стефановић, 2009).

⁷ Као места његовог становања наводе се следеће адресе: Ситничка 22 (1924), Милоша Великог 47 – данас Улица Кнеза Милоша (1925), Топчидерски друм 83 (ИАБ Картон житеља, Василије Баумгартен), Цара Душана 8, Стишка 22, Румунска 22 – данас Ужичка улица, Битољска 43, Мајданска 60, Дурмиторска 21, Зеничка 4, Румунска 7/13 и Румунска 7/5 (Ђурђевић, 2004, стр. 183).

⁸ Видети Стефановић, 2009, стр. 295. Дуго је владала заблуда о томе да је Баумгартен био упуслен у Министарству грађевина, што је историографија прихватила по инерцији, имајући у виду да је тамо био запослен велики број руских архитеката и инжењера.

Слика 2. Генералштаб војске и морнарице Краљевине СХС/
Југославије (Извор илустрације: колекција Милоша Јуришића)

Истовремено, Баумгартен је био активан у уметничким удружењима и изложбама које су та удружења приређивала. Био је председник Друштва руских војних инжењера и Друштва официра инжењерских, техничких и саобраћајних трупа (Захаров, 1930, стр. 81). Његови пројекти Палате Генералштаба били су високо афирмативно оцењени код критичара када се јавност са њима сусрела на Првој колективној изложби руских уметника, организованој 3. маја 1929. године у Официрском дому (Аноним, 1928б, 4. мај, стр. 5; Петров, 1928, стр. 441–443; Стојановић, 1928, стр. 74–77), када је излагао као члан Удружења руских уметника у Краљевини Југославији, основаног 1928. године (Кадиевић, 1994б, стр. 293–301; Рајчевић, 1994, стр. 103–106), а чији је вишегодишњи председник био Баумгартен.⁹ Био је члан руске уметничке групе К.Р.У.Г., која је за време свог кратког постојања (1930–1931) окупљала многе руске уметнике скупа са сценографима Жедринским и Загородњуком, архитектама Лукомским и Папковым, сликарима Пастуховом и Колесниковом и др., а јавности се представила изложбама у марту 1930. и 1931. године (Косик, 2010, стр. 46; Косик, 2011).

Прво и најзначајније остварење Василија фон Баумгартена, Палата Генералштаба Војске и морнарице Краљевине СХС (Аноним, 1928а, 27. април, стр. 7; Аноним, 1928в, 13. децембар, стр. 5; Аноним, 1928г, 26. децембар, стр. 7; Аноним, 1929а, 24. март, стр. 8; Ђурђевић, 2004, стр. 183–185; Кадиевић,

⁹ Говор В. Ф. Баумгартена објављен је у Баумгартен, 1933, стр. 24–27.

2005а, стр. 351, 354, 367; Марковић и др., 2010; Павловић Лончарски и Гордић, 1998, стр. 26; Стојановић, 1928, стр. 76; Стефановић, 2009, стр. 291; Тошева, 1994, стр. 304; Voganović, 2005, стр. 522) подигнута је у периоду између 1924. и 1928. године, у Улици Кнеза Милоша 33, као део некадашњег комплекса војних објеката (Илић, 2017, стр. 35–54; Kadijević, 2023, стр. 62–83), у непосредној близини Војне академије и наспрам монументалних палата министарстава Краљевине СХС, зиданих по пројектима Николаја Петровића Краснова (Кипроски, 2024). Овај скуп грађевина поглавито је значајан показатељ „снажне и постојане линије карактера руског академизма у српској архитектури” (Стефановић, 2022, стр. 361). Због специфичне позиције објекта сагледивог из правца Масарикове и Улице Кнеза Милоша, добро одмерене пропорције објекта омогућиле су Баумгартену да са два снажна фасадна платна нагласи компактност и монументалност здања и замаскира комплексну основу здања у форми ћириличног слова *ш* са главним уличним фронтом и три управна тракта од којих је леви корпус продужен трактом паралелним са улицом, те донекле затвара два унутрашња дворишта. Тако пројектовану кубичну форму здања Баумгартен је фортификаовао са три снажна угаона ризалита, које акцентују удвојени колосални троетажни псеудокоринтски стубови на високим постаментима, а који на обе фасаде окончавају низ полустубова уздржаног ритма. Хоризонтални слојеви доносе градиацију фасадних форми, те је приземље конципирано у тешкој рустици гранитних блокова, као база на којој ће Баумгартен подићи колосални ред, а прозори приземља имају раноренесансну форму бифора надвишених окулусом. Централно позиционирани улази у Министарство војно из Улице Кнеза Милоша и Генералштаб на бочној фасади окренутој Масариковој, благо су истакнути формом рустичне облоге, како не би реметили склад непрекинутог ритма средишњег дела фасаде, где су на првом спрату међу базе стубова постављени балкони чији су отвори фланкирани маниристичким сегментно решеним полустубовима. Сводећи постепено неоренесансне форме прозорских оквира, завршених над првим спратом троугаоним, а над другим спратом облим фронтонима, Баумгартен над трећим спратом поставља снажан кровни венац са ентаблатуром коју носе коринтски капители монументалног реда, који се визуелно окончава скулптурама над сваком вертикалом. Уоквирујући диоклецијанске прозоре последње етаже, на вертикале полустубова постављени су ратнички оклопи, а над удвојеним стубовима угаоних ризалита, постављене су скулпторалне групе, које крунишу ове угаоне акценте. Скулпторалну декорацију у вештачком камену обликовао је Иван Афанасјевић Рик, руски емигрант архитекта и вајар, са којим је Баумгартен сарађивао и на украшавању Официрског дома у Скопљу и здању Руског дома (Кадиевић, 2000, стр. 233–237), док је скулптуре извео вајар Константин Николаевич Амосов (Аноним, 1928δ, 4. мај, стр. 5; Ђурђевић, 2004, стр. 184; Косик, 2010, стр. 362; Стојановић, 1928, стр. 76).

Слика 3. Генералштаб војске и морнарице Краљевине СХС/Југославије, ентеријер (Аутор фотографије: Владана Пуник Прица)

Утисак империјалне величајности који оставља фасада здања појачан је ентеријером у ампир стилу, посебно у Великој сали ратника, опулентно украшеној позлаћеним орнаментима и ратничким оклопима, чија је улога да подсети на војну моћ јужнословенског краљевства, које наставља руску царску славу (Prosen, 2018, стр. 405). На одморишту свечаног степеништа, над маниристички сегментно обрађеним порталом клесаним у далматинском камену (Аноним, 1929а, 24. март, стр. 8), надвишеним луком, чији темени украс чине лист акантуса, лавља глава и шкољка, као оличење снаге и одлучности ове највише војне институције, постављен је рељеф Херакле дави Немејског лава,¹⁰ тад у јавности излагано и хваљено дело вајара и сценографа Владимира Павловича Загородњука (Аноним, 1929б, 10. јун, стр. 5; Prosen, 2022, стр. 496). Домаћа јавност препознала је палату Генералштаба као „најмонументалнију државну грађевину у Београду” (Аноним, 1928в, 13. децембар, стр. 5), где је поменута монументалност наменски изведена у тежим пропорцијама и строгим формама академизма, и да би „са истим ефектом могла да делује у било ком европском урбаном амбијенту” (Несторовић, 1973, стр. 352–353). Милутин Борисављевић, најоштрији критичар архитектуре, наспрам других дела руских архитеката која није похвално оценио, истакао је да је Генералштаб „величанствена и монументална палата, широког замаха, грандиозне композиције и перфектних пропорција и детаља. То је класично дело београдске архитектуре и понос Београда” (Борисављевић, 1928, 29. мај, стр. 5). О њој пише и критичар Бранко Поповић, указујући на стилску уједначеност проверених архитектонских елемената на палати која је у домаћу средину унела добар укус и осећање стила (Поповић, 1932, стр. 761). Палата старог Генералштаба проглашена је спомеником културе од великог значаја 1984. године (РЗЗЗСК, НКД, СК 650), а 2010. године, по окончању конзерваторских и рестаураторских радова, који су након оштећења насталих у НАТО бомбардовању 1999. здању вратили пређашњи сјај, приређена је изложба којом је још једном указано на уметничке вредности Баумгартеновог ремек-дела (Просен, 2011, стр. 295–297).

Подизање Официрског дома у Скопљу од 1925. до 1929. године (Аноним, 1929в, 24. новембар, стр. 5; Аноним, 1929г, 17. децембар, стр. 6; Аноним, 1929д, 17. децембар, стр. 6; Аноним, 1929ђ, 17. децембар, стр. 2; Бобић, 1929, 17. децембар, стр. 5; Грчев, 2003, стр. 217; Ђурђевић, 2004, стр. 187–188; Кадијевић, 2001, стр. 246–249; Кадијевић, 2005а, стр. 351–352, 359; Константиновски, 2001, стр. 34; Стефановић, 2009, стр. 291–293; Томовски и Петковски, 2003, стр. 35–36), изведено по наруџбини Министарства војске и морнарице, скоро симултано са Генералштабом у Београду, указује на Баумгартена као веома флексибилног градитеља, који наспрам извесне простудиране строгости и доследне примене симетрије (Кадијевић и Ђурђевић, 1991–1992, стр. 1–14)

¹⁰ Често је погрешно називана Самсон и лав.

Слика 4. Официрски дом у Скопљу (Извор илустрације: Колекција Тадије Стефановића)

Слика 5. Официрски дом у Скопљу, ентеријер (Извор илустрације: Колекција Милана Просена)

остварене на Генералштабу, сад приступа са дозом слободе и духовитости решења, каква се у архитектури југословенског простора до тог времена није виђала, решавајући сваку фасаду подужног, на ужим странама заобљеног волумена палате, на јединствен начин (Стефановић, 2009, стр. 291–293).

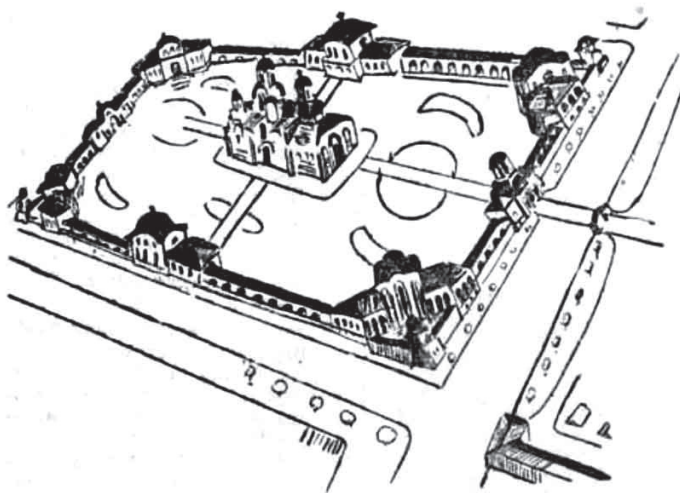
Користећи превасходно ренесансне мотиве, над приземљем у целисти решеним у рустици Баумгартен цитира мотив двоетажне лође пласирајући низ од пет arkada ношених витким стубовима на централном платну фасаде ка реци. У угаона поља између лукова смештени су декоративни картуши. Супротну јужну фасаду окренуту ка граду, рашчлањује вертикалама различито груписаних ренесанских прозора као на ренесанским фирентинским палатама, а држећи се строге симетрије решења, смешта у средину композиције две двоетажне arkada, које кореспондирају са истоветним решењем залучене источне, улазне фасаде Официрског дома. Трећи спрат је знатно повучен и омогућава простране кровне терасе које се сустичу код угаоне неоренесансне куле са сатом, чије је подножје приступачно кроз три трема лучне основе, који почивају на витким стубовима. Четвртаста форма куле,

која ствара асоцијацију на ренесансне градске фортификације, истакнута је наспрам облик волумена улазне партиције објекта. У градском амбијенту централног трга Скопља истицала је смену исламског, хришћанским карактером, означавајући припадност новој држави, наспрам османског идентитета који је овај град имао до српског освајања 1912. године. Ентеријер здања био је раскошно обликован у стилу руског ампира, а своју обнову доживео је у периоду од 1953. до 1956. године као и ентеријер Генералштаба у Београду, под руководством Григорија Самојлова, који је настојао да здање не изгуби ништа од свог пређашњег сјаја (Просен, 2005, стр. 46–48).

Значај самог објекта огледао се не само у његовој просторној доминантности и истакнутој позицији крај Вардара, на месту где се раније налазила Бурмали џамија (Аноним, 1924, 18. новембар, стр. 4), већ пре свега у томе да је покровитељ зидања био краљ Александар лично, те да је он скупа са краљицом Маријом положио камен темељац у јуну 1925. године (Аноним, 1929ђ, 17. децембар, стр. 2), а да је грађевина свечано инаугурисана на краљев рођендан 17. децембра 1929. године (Аноним, 1929д, 17. децембар, стр. 5). Официрски дом у Скопљу сматра се једним од најуспешнијих примера примене националног академизма који своје историцистичке особености ставља у функцију „званичног унитарног стила Александрове Југославије” (Кадијевић, 2001, стр. 246; Ignjatović, 2007, стр. 354), прихватајући универзалистичку парадигму конструкције југословенског идентитета. Фатално оштећен у разорном земљотресу који је 1963. године погодио Скопље, Официрски дом био је у потпуности порушен, а његова планирана обнова није изведена, чиме је корпус југословенског међуратног градитељства остао приметно осиромашен.

Напустивши службу у Министарству војске и морнарице 1930. године, Василиј фон Баумгартен се накратко посветио приватној пракси, о којој нема много података, сем сазнања о типским пројектима за чиновничко насеље Вождовац и пројекту конака манастира Грачаница. Породична кућа др Мите Лукића на чиновничком насељу „Вождовац” у Улици Јове Илића пројектована је 1931. године према, како је наведено на пројекту, типу задруге бр. III. План су потписали Валериј Сташевски и Василиј Баумгартен.¹¹ Зидана је од 1. јула 1931. до 1. октобра 1932. године и грађена опеком без армирано-бетонске конструкције. Поред тога, покривена је црепом. У питању је једноставан приземни објекат са подрумом и таваном. Унутрашњи простор организован је тако да се са улазног трема преко централног предсобља улази у три собе, док су у трећој четвртини основе организовани кухиња, купатило, гардероба, остава и степениште које води на таван. Овакав тип

¹¹ Вредност објекта била је 150.000 динара. У техничкој документацији касније се као власници наводе Петроније Јанковић и Божидар Стојковић, којима је 1933. године, након смрти Мите Лукића, кућа уступљена преко Задруге. Видети ИАБ, ТД, Ф 31-9-31.

Пројект будуће Грачанице

Слика 6. Пројекат конака манастира Грачаница
(Извор илустрације: Вукадиновић, 1933, 29. октобар, стр. 5)

стамбеног објекта настао је према типским пројектима које су Сташевски и Баумгартен израдили за Задругу државних и самоуправних чиновника. Ове куће зидало је грађевинско предузеће Хуга А. Куна, које је било у уговорној обавези са општинама Града Београда и техничким бироом арх. Сташевског и Баумгартена са којим је потписан уговор бр. 837 од 8. децембра 1930. године, чиме су одобрени планови за подизање кућа задругара уз зајмове за грађење Државне хипотекарне банке.¹² Иако је у Улици Јове Илића и окружењу сачувано више објеката који припадају поменутом типу,¹³ услед недостатка архивске грађе, неатрактивности ових скромних објеката у односу на Баумгартенов опус, они нису били у довољној мери истражени да би се његово ауторство потврдило.

Након што је 1929. године познати престонички архитекта Петар Поповић био ангажован да изради пројекат конака манастира Грачаница, 1933. године задатак на овом послу преузео је Василиј фон Баумгартен

¹² Уговор је закључен између Задруге државних и самоуправних службеника за подизање станова у Београду и члана Задруге господина Мите Лукића из Београда (ИАБ, ТД, Ф 31-9-31). Из овог типског уговора сазнајемо (чита се) да су чланови задруге добијали тапије на имање и кредит код Државне хипотекарне банке на основу којих је подигнуто насеље са типским кућама по пројекту поменутих градитеља.

¹³ Велики број ових породичних кућа надограђен је и преуређен у последњим деценијама.

Слика 7. Руски дом у Београду
(Извор илустрације: Приватна
колекција Милана Просена)

(Вукадиновић, 1933, 29. октобар, стр. 5; Ђурђевић, 2004, стр. 188–189; Милошевић, 2019, стр. 104–105; Стефановић, 2009, стр. 294). Он је предвидео конаке за краља и патријарха, конаке за смештај монаха и гостију до 10.000 људи, изведене тако да би парковским простором, оивченим низовима неовизантијских arkada, зграде различите намене биле повезане и тако обједињавале и окруживале целокупни простор око цркве. Ово решење може се сматрати значајним и истовремено јединим Баумгартеновим доприносом развоју српског националног стила у архитектури (Кадијевић, 1997). Све зграде би биле модерне и савремено опремљене, конципиране монументално, али ниже од цркве, која би остала истакнута на узвишењу, те би нови конаци својом лепотом употпунили величанственост и грациозност задужбине краља Милутина. Пројекат који је требало да обухвати уређење неколико хектара земљишта са парком и великим вештачким језерима, а чија би реализација износила око 15 милиона тадашњих динара, био је детаљно описан у дневној штампи (Вукадиновић, 1933, 29. октобар, стр. 5). Иако хваљен и сматран најозбиљнијим и веома амбициозним, ипак није изведен (Аноним, 1935, 20. јун, стр. 8; Аноним, 1937б, 14. септембар, стр. 11; Аноним, 1941, 15. март, стр. 15). Радове на уређењу манастирских конака отпочете тек 1936. извела је војска 1937. године под руководством архитекте Шнајдера (Аноним, 1937а, 27. август, стр. 12).

Иконично дело неоампира у Југославији и једно од најзначајнијих остварења Василија фон Баумгартена,¹⁴ Руски дом императора Николаја II у Београду, зидано је у периоду од 1931. до 1933. године¹⁵ и свечано отворено

¹⁴ Баумгартен је на подизању зграде сарађивао са архитектом Светозаром Генићем, шефом архитектонског одсека Београдске општине, док је радове изводио архитекта Милан Секулић у чијој су се, сада изгубљеној заоставштини, чувале оригиналне фотографије здања из времена градње. У годинама након што ју је аутор овог рада снимео, она је била бачена, те су се неки делови фотодокументације архитекте Милана Секулића преко пијачних извора нашли у приватним колекцијама. Неки су, нажалост, нестали, што сведочи о трагичном односу према овако драгоценом наслеђу.

¹⁵ Техничка документација и оригинални пројекти Руског дома похрањени су у Историјском архиву Београда (ИАБ, ТД, Ф-27-33-1931). Зграда Руског дома постала

9. априла те године (Аноним, 1930, 25. јун, стр. 3; Аноним, 1931а, 14. март, стр. 5; Аноним, 1931б, 15. март, стр. 11; Аноним, 1931в, 26. март, стр. 6; Аноним, 1931г, 10. јун, стр. 2; Аноним, 1932а, 21. април, стр. 7; Аноним, 1932в, 5. октобар, стр. 5; Аноним, 1933б, 10. април, стр. 7; Аноним, 1933в, 10. април, стр. 3; Аноним, 1933г, 10. април, стр. 3), у присуству највиших представника владе и краљевског Двора, „уз југословенску химну и царску химну ’Боже цара храни’, говоре и присуство краљице Марије, кнеза Павла, кнегиње Олге, премијера Милана Сршкића, председника Руског културног одбора академика Александра Белића, руског делегата Василија Штрандмана и друге високе званице” (Аноним, 1933а, 7. април, стр. 9). Реч је о здању које је представљало центар руске заједнице у Југославији, једно од првих у Европи (Просен, 2008а; Просен, 2008б, стр. 213), које је било стециште око 9.000 Руса. На том месту биле су окупљене до тад расуте све руске институције, па и Руско уметничко удружење, чији се председник, а и творац овог здања, архитекта Баумгартен, приликом отварања Руског дома обратио окупљенима речима пуним наде – да ће усељење у нови простор улили нове снаге за даљи развој (Баумгартен, 1933). У тексту Грамате, повеће узидане у темеље Руског дома, на крају се наводи: „Нек овај Дом који је пружио уточиште благу руске културе, ова сачува за руског човека, до поновног успостављања слободе и правде у Русији. А тада нек он постане вечити споменик Руског и Југословенског братства и проповедник њихове узајамне љубави и узајамног разумевања. [...] Да живи Његово величанство краљ Александар I и његов светли дом, да живи југословенски народ, да живе славни представници руског духа и руског стваралаштва. Нек измучени Руси нађу нову снагу у својој напаћеној души, која ће их одржати до повратка на своја стара огњишта” (Баумгартен, 1933).¹⁶

Руски дом, у архитектонском смислу, представља једно од најзначајнијих остварења руског ампира у југословенској средини, што здање и исказује својом формом, орнаментиком и препознатљивим колором бледо жуте боје са белим акцентима, као и декорацијом ентеријера. Због специфичне локације зграде узидане на крају блока, на углу улица Краљице Наталије и Косовке девојке, главни акценат је дат фронталној улазној фасади ка Улици Краљице Наталије, док су остале површине обрађене сведеније. На соклу обложеном масивним каменим блоковима тесаног камена над двокраким прилазним степеништем, чија је база у средини отворена масивним луком са сегментираним угаоним каменом, почивају дорски стубови који попут

је тема интересовања српске архитектонске историографије пред крај прошлог века. Видети Антанасиевич, 2023; Ђурић, 1994, стр. 123–128; Ђурђевић, 2004, стр. 185–186; Марковић, 2024, стр. 95–127; Павловић Лончарски и Гордић, 1998, стр. 24; Стефановић, 2009, стр. 293–294.

¹⁶ Текст Грамате, коју је за публикување аутору уступио покојни кнез Андреј Александрович Гардењин, објављен је у Баумгартен, 1933.

Слика 8. Руски дом, ентеријер
(Извор илустрације: Приватна колекција Милана Просена)

Атинских пропилеја уводе посетиоца у здање светилишта руске културе. На бочне ризалите као њихова рефлексија прислоњени су полустубови такође надвишени класично профилисаном ентаблатуром, над којом се у нивоу прозора првог спрата налази ограда од кованог гвожђа са мотивом какав се среће у здањима руског ампира стила. У истом стилу су и ликорезани орнаменти са маскама, смештени на врхове ризалита под истакнути завршни венац приземља. Моћни неокласични венац над трећим спратом хармонизује цело здање, а над њиме се истичу велики лучни прозори од којих су они изнад ризалита визуелно наглашени касетираним површинама и сегментираним заглавним каменом, лајтмотивом руског ампира. Форме неоампира као што су касетиране таванице, класични стубови и полустубови, пиластри, профилација сводова, огледају се у ентеријеру. Виде се у свечаном салону и Соколској сали, и у Концертној сали од 750 места, у форми лука позорнице, касетираног бачвастог свода сале и елегантне рељефне траке у ар деко стилу која је маркирала завршни део зида.

У Руском дому чувала се библиотека од 60.000 књига. У оквиру Дома налазили су се Руски научни институт и музичка и спортска удружења. Тамо су се изводиле драмске, балетске представе и концерти, а функционисало је и неколико школа. Од посебног значаја за руску емиграцију био је музеј са моморабилијама императора Николаја II. Збирке спомен-музеја архива и библиотеке биле су уништене након ослобођења Београда 1944. године доласком совјетских и југословенских комунистичких снага, те је

опустошени Руски дом био преуређен у Дом совјетске културе 1947. године, претрпевши мање корекције уклањањем неколико стубова на улазу, грбова Руске империје и постављањем симбола нове Совјетске државе (Просен, 2008б, стр. 218).

Наредно познато Баумгартеново дело, зграда Хипотекарне банке у Ваљеву, пројектована 1938.¹⁷ и подигнута 1939. године (АЈ, Ф 125, 105–120; АЈ, Ф 125, 611–1005), стилски је најупечатљивије позно остварење овог неимара (Просен, 2010, стр. 81–90), изведено у сарадњи са архитектом Велимиром Јанковићем, који је био и надзорник изградње (Аноним, 1938, 10. август, стр. 11). Може се сматрати последњим значајним остварењем ар деко стила у српској и југословенској архитектури (Prosen, 2016, стр. 627; Просен, 2023, стр. 210, 236–237). Архитектонска маса прочишћене модерне монументализоване форме јасно сеченог квадрата, оригинално једноспратног објекта, прозорских отвора децентно уоквирених украсном ортогоналном мрежом, складно је усаглашена са неокласичном декорацијом у виду суптилно профилисане ентаблатуре ношене удвојеним псеудојонским пиластрима, те над улазом, и у равни степенишне вертикале окренуте ка реци Колубари, истакнутим

Слика 9. Хипотекарна банка у Ваљеву
(Извор илустрације: Приватна колекција Милоша Јуришића)

¹⁷ Пројекат је одобрен у мају 1938. године. Одобрење бр. 8632 од 29. маја 1938. године сачувано је у пројектној документацији у згради банке.

алегоријским рељефима вајара Владимира Павловича Загородњука (Prosen, 2022, стр. 488–502). Поменута декоративна композиција изведена је у вештачком камену топлих нијанси, прошараном мрко-црвеним венама, попут пешчара, чија се полихромија истиче наспрам фасадне оплате терановом. Високи сокл приземља, као база на којој она почива, изведен је у рустици, што алудира на пословну стаменост банке.

Кроз главни улаз из Улице Вука Караџића 2, пролази се у вестибил украшен бронзаним Загородњуковим рељефима са представама Илије Бирчанина и Алексе Ненадовића, што је било у сладу са жељом банке да скулптуром дочара локалну традицију (Пантић, 1971, стр. 16). Одатле се улази у шалтер салу банке, модерно обликовану и светлу, чију високу, некада застакљену таваницу, носе пиластри квадратног пресека, оплаћени црним полираним мермером, који је у корелацији са жутиим каменом топлих нијанси којима су обложени зидови вестибила, шалтерски пулт и греде таванице.

Хипотекарна банка у Панчеву (Аноним, 1939, 1. октобар, стр. 669; Аноним, 1940, 6. јул, стр. 10; Палибрк-Сукић, 2005, стр. 87; Стефановић, 2009, стр. 293–294) последње је познато дело Василија фон Баумгартена у Југославији. Подигнута 1939–1940. године у сарадњи са архитектом Анатолијем Солодовом, на углу данашњих улица Генерала Петра Арачића и Штросмајерове, окренута ка Тргу краља Петра, данас је зграда Поште и представља заштићено културно добро (РЗЗЗСК, НКД, СК 2000). Њена модерна, строго конципирана фасада, са јасно сеченим формама, компактним кубичним обликом отвореним на фронталној фасади монументалним стубовима квадратног пресека, одише монументализмом карактеристичним за период настанка (Маневић, 1984, стр. 293–308; Borsi, 1987). Улична фасада завршена снажним кровним венцем, изведена је од вештачког камена и брачког кречњака, док су сокл и прозорски оквири, стубови главне фасаде и улаз, обложени црним јабланичким гранитом. Овако истакнуту стабилност институције појачава јасан чист прегледан ентеријер вестибила и шалтер сале зидова обложених мермером, надвишен стакленом таваницом. Носећи стубови и зидови имају бетонску и армирано бетонску конструкцију, као и међуспратне конструкције. Зграда садржи подрум са артерским бунаром, сутерен, приземље и три спрата са таваном. Након улаза следи шалтер сала, потом сала са трезорима и вестибил, док су на спратовима распоређене канцеларије. Зграда Хипотекарне банке била је једна од првих модерно зиданих палата у Панчеву, а због своје позиције њено доминантно присуство имало је и снажан амбијентални утицај. Током изградње објекта изостао је првобитно планирани фасадни украс у форми алегоријских рељефа, који је требало да истакну функцију и професионалност банке, али, нажалост, нису изведени (Аноним, 1940, 6. јул, стр. 10). Тиме је преовладао ефекат прочишћености и монументализма, за разлику од претходне зграде банке у Ваљеву, где је улога декоративних рељефа нагласила ар деко као стил објекта (Prosen, 2020, стр. 33–50).

Слика 10. Хипотекарна банка у Панчеву
(Извор илустрације: <https://sr.m.wikipedia.org/sr-el/>
Датотека: Pančevo_stara_pošta_1.jpg / (cc) licence: CC 1.0)

Одласком Василија фон Баумгартена и многих других чланова руске дијаспоре који су били угрожени присуством црвеноармејаца на крају Другог светског рата, а потом били под присмотром као потенцијално реакционарни и антиреволуционарно настројени, југословенска култура доживела је трајни губитак. Ипак, траг у времену, који је на нашем простору оставила руска интелигенција у егзилу, био је изузетан, упркос повременом оспоравању раних комунистичких власти, или његовом потискивању као дела достигнућа предреволуционарног буржоаског периода, којег се није требало присећати. Овим се тенденцијама може делимично оправдати дуги изостанак документовања, научног вредновања и представљања градитељског доприноса емиграната из некадашње Руске империје, све до последње деценије прошлог века када су политичке промене у Србији утицале на отварање историографије ка ревалоризацији њиховог градитељског корпуса, па тиме и уметничког опуса Василија Федоровича фон Баумгартена.

Научна историографија не сматра познавање југословенског опуса архитекте Баумгартена потпуним, највише због недостатка личне документације и веома малог броја објеката који му се приписују, а настали су током овог за престоничку архитектуру најплоднијег периода, што долази

до изражаја у поређењу са опусима других руских градитеља, посебно оних упослених у Министарству грађевина (Тошева, 2004, стр. 169–182; Тошева, 2018). Упркос малом броју реализованих дела, Баумгартенов опус се може сматрати изузетно полиморфним, будући да се он исказао у стиливима руског ампира, неоренесансе, ар декоа и новог монументализма, такође, пројектујући и у националном стилу. Значај његових грађевина сврстао је Василија фон Баумгартена у највиши ранг међу представницима руских градитеља. Ипак, овај опус је претрпео драстична оштећења и може се и сада сматрати угроженим. Већ 1947. године здање Руског дома доживело је измене приликом адаптације здања у Дом совјетске културе (Просен, 2008б, стр. 218), зграда некадашње Хипотекарне банке у Ваљеву била је два пута надограђена у послератном периоду (Просен, 2010, стр. 88), а на филијали банке у Панчеву виде се девастациони трагови времена. Зграда Официрског дома у Скопљу, која је била оштећена у Другом светском рату и након њега обновљена, страдала је у земљотресу 1963. године и упркос најавама није доживела обнову, већ су племенити гест и идеја њеног поновног подизања недавно злоупотребљени као тема скромне сценографије дискусабилне материјализације која треба да евоцира ликовност изгубљеног дела, невешто примењену на објекат већег габарита и другачије намене (Аноним, 2025, 11. фебруар). Када је одлуком Владе Републике Србије 14. новембра 2024. године укинута заштита комплексу зграда Генералштаба и Министарства одбране (*Службени гласник*, 90/2024; Аноним, 2024, 16. новембар) која се односи на два каснија остварења архитекте Николе Добровића, која су изгубила статус непокретног културног добра, појавили су се планови за подизање масивних небодера на њиховом месту. Тиме се зграда Баумгартеновог Генералштаба суочила са прикривеном опасношћу техничке девастације и могућом угроженошћу пред знатно увећаном калоричношћу простора са новим функцијама и садржајима који немају везу са наменом првог и најзначајнијег реализованог објекта архитекте Василија Федоровича фон Баумгартена. Ово здање, које безмало стотину година одражава највише естетске и архитектонске стандарде у српској и некадашњој југословенској престоници, пренаменом простора (који по плану треба да уступи место кулама Трамп) биће просторно маргинализовано, уместо да тим простором, како је предвиђено, доминира.

Извори

АЈ: Архив Југославије. Фонд Хипотекарне банке 125, Ф 105, л. 120.

АЈ: Архив Југославије. Фонд Хипотекарне банке 125, Ф 611, л. 1005.

ИАБ: Историјски архив Београда. Василије Баумгартен, Картон житеља.

ИАБ: Историјски архив Београда. Техничка документација Општине Града Београда (ТД), Ф 27-33-1931.

ИАБ: Историјски архив Београда. Техничка документација Општине Града Београда (ТД), Ф 31-9-31.

РЗЗЗСК: Републички завод за заштиту споменика културе. Београд: Централни регистар непокретних културних добара (НКД), СК 650.

РЗЗЗСК: Републички завод за заштиту споменика културе. Београд: Централни регистар непокретних културних добара (НКД), СК 2000.

Периодика и дневна шtamпа

Аноним. (1924, 18. новембар). Рушење Бурмали џамије. *Полиџика*, стр. 4.

Аноним. (1928а, 27. април). Нова зграда Генералштаба споља је већ готова. *Полиџика*, стр. 7.

Аноним. (1928б, 4. мај). Прва колективна изложба руских уметника. *Правда*, стр. 5.

Аноним. (1928в, 13. децембар). Палата Главног Генералштаба. *Време*, стр. 5.

Аноним. (1928г, 26. децембар). Довршење и усељење зграде Генералштаба. *Полиџика*, стр. 7.

Аноним. (1929а, 24. март). У лепим импозантним салама зграде главног Генералштаба завршавају се последњи радови. *Правда*, стр. 8.

Аноним. (1929б, 10. јун). Отварање првог салона архитектуре. *Полиџика*, стр. 5.

Аноним. (1929в, 24. новембар). На Краљев рођендан биће у Скопљу свечано отварање Официрског дома. *Време*, стр. 5.

Аноним. (1929г, 17. децембар). Освећење новог Официрског дома у Скопљу. *Полиџика*, стр. 6.

Аноним. (1929д, 17. децембар). Освећење Официрског дома у Скопљу. *Време*, стр. 6.

Аноним. (1929ђ, 17. децембар). Пред свечаним отварањем Официрског дома у Скопљу. *Правда*, стр. 2.

Аноним. (1930, 25. јун). Руски емигранти у Београду подижу свој дом. *Време*, стр. 3.

Аноним. (1931а, 14. март). Подизање монументалног Руског дома. *Време*, стр. 5.

Аноним. (1931б, 15. март). Дом руске културе. *Време*, стр. 11.

Аноним. (1931в, 26. март). Руски дом у Београду биће жижа културне делатности Руса. *Правда*, стр. 6.

Аноним. (1931г, 10. јун). Почело је подизање Дома руске културе. *Правда*, стр. 2.

Аноним. (1932а, 21. април). Дом руске културе биће ускоро довршен. *Правда*, стр. 7.

Аноним. (1932б, 30. јул). Похара једне виле код Цареве Ђуприје, дрски лопов однео нажит у вредности од 100.000 динара. *Време*, стр. 5.

Аноним. (1932в, 5. октобар). Руски дом је оживео. *Правда*, стр. 5.

Аноним. (1933а, 7. април). У Београду живи око 9 хиљада руских избеглица. *Полиџика*, стр. 9.

Аноним. (1933б, 10. април). Освећење Руског дома цара Николе II у присуству Њ. В. Краљице, Кнеза Павла и Кнегиње Олге и Принцеза Марине и Јелисавете. *Полиџика*, стр. 7.

Аноним. (1933в, 10. април). Њ. В. Краљица присуствује освећењу Дома цара Николе II у Београду. *Време*, стр. 3.

Аноним. (1933г, 10. април). Њ. В. Краљица, Њ. Кр. Вис. Кнез Павле и Кнегиња Олга на освећењу Руског дома цара Николе Другог. *Правда*, стр. 3.

- Аноним. (1935, 20. јун). Апел одбора скопских госпођа за обнову Грачанице. *Правда*, стр. 8.
- Аноним. (1937а, 27. август). Радови на уређењу манастира Грачанице приводе се крају. *Правда*, стр. 12.
- Аноним. (1937б, 14. септембар). Обнова Грачанице и подизање манастирског ко-нака. *Полиџика*, стр. 11.
- Аноним. (1938, 10. август). Најлепша зграда у Ваљеву. *Полиџика*, стр. 11.
- Аноним. (1939, 1. октобар). Нова палата филијале Државне хипотекарне банке у Панчеву. *Ойштинске новине*, стр. 669.
- Аноним. (1940, 6. јул). У Панчеву се подиже модерна палата агенције Државне хипотекарне банке. *Време*, стр. 10.
- Аноним. (1941, 15. март). Завршени су нови конаци манастира Грачаница. *Полиџика*, стр. 15.
- Аноним. (2024, 16. новембар). Генералштабу укинут статус културног добра. *Нин*. <https://www.nin.rs/drustvo/vesti/61795/generalstabu-ukinut-status-kulturnog-dobra>
- Аноним. (2025, 11. фебруари). Обнова на Офицерскиот дом. *Build.mk*. http://www.build.mk/forum/forum_posts.asp?TID=1138&OB=DESC
- Бобић, М. (1929, 17. децембар). Прослава рођендана Њ. В. Краља и освећење Офи-цирског дома у Скопљу. *Време*, стр. 6.
- Борисављевић, М. (1928, 29. мај). Архитект или инжењер?. *Правда*, стр. 5.
- Вукадиновић, М. (1933, 29. октобар). Архитекта г. Баумгартен изradio је вели-чанствен пројекат Грачанице са конацима Њ. В. Краља и Њ. Св. Патријарха, језерима и парковима. *Време*, стр. 5.
- Е. М. (1962, 22 мая). Некролог: Ген.-майор В. Ф. Баумгартен. *Наша страна*, 643, с. 3.
- Захаров, Е. (1930, 15. јануар). Живот девет хиљада Руса у Београду. *Ойштинске но-вине*, 2 стр. 80–83.
- Зубова, В. Р. (2019, 29 октjбpя). 140 лет со дня рождения В. Ф. Баумгартена. *Дом русского зарубежья*. https://www.domrz.ru/press/memo_dates/140_let_so_dnya_rozhdeniya_v_f_baumgartena/
- Којић, Б. (1976а, 9. јануар). Група архитеката модерног правца. *ИТ новине*, стр. 670.
- Којић, Б. (1976б, 16. јануар). Група архитеката модерног правца. *ИТ новине*, стр. 671.
- Којић, Б. (1976в, 3. фебруар). Група архитеката модерног правца. *ИТ новине*, стр. 675.
- Којић, Б. (1976г, 6. фебруар). Група архитеката модерног правца. *ИТ новине*, стр. 674.
- Којић, Б. (1976д, 7. фебруар). Група архитеката модерног правца. *ИТ новине*, стр. 677.
- Косик, В. И. (2011). К.Р.У.Г. Художественная группа. Белград, 1930–1931. *Искусство и архитектура русского зарубежья*. <https://artrz.ru/articles/1804974700/index.html>
- Левашко, С. С. (2011, 8 января). Баумгартен Василий (Вильгельм) Федорович: Ва-umgarten W. *Искусство и архитектура русского зарубежья*. <https://artrz.ru/articles/1804869756/index.html>
- Одлука о престанку својства културног добра зградама Генералштаба Војске Србије и Црне Горе и Министарства одбране у Београду. *Службени гласник РС*, бр. 90/2024.
- Офицери РИА. (2024, 26 декабpя). *Баумгартен Василий Федорович*. https://ria1914.info/index.php/Баумгартен_Василий_Федорович
- Поповић, Б. (1932, 12. децембар). О савременој архитектури у Београду. *БОН*, стр. 761.

- Сокорина, М., Антанасиевич, И., Масоликова, Н. и Живанович, М. (2023). *Баумгартен фон Василий (Вильгельм) Федорович*. https://russianserbia.com/show_person?id=119
- Стојановић, С. (1928). Руска емиграција и уметност код нас. *Мисао*, XXVII (1–2), 74–77.

Литература

- Антанасиевич, И. (2023). *Русский дом в Белграде: история и память. К девяностолетию со дня открытия*. Белград: Российский центр науки и культуры в Белграде Русский дом.
- Арсењев, А. (1994). Биографски именик руских емиграната. У: М. Сибиновић, М. Межински и А. Арсењев (прир.), *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, том II (стр. 231). Београд: Филолошки факултет.
- Баумгартен, В. Ф. (1933). *О Русском художественном обществе: Русский домъ имени императора Николая II в Бѣлградѣ*. Белград: Русский дом.
- Боровняк, Дж. (2017). Российские архитекторы и инженеры – эмигранты в Белграде между двумя мировыми войнами. В: М. А. Васильева, Н. Ф. Гриценко, О. А. Коростелев, Т. В. Марченко и М. Ю. Сорокина (ред.), *Ежегодник Дома русского зарубежья имени Александра Солженицына* (с. 46–60). Москва: Дом русского зарубежья им. А. Солженицына.
- Грчев, К. (2003). *Архитектонските стилови во македонската архитектура од крајот на 19 век и периодот меѓу двеите светски војни*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- Ђурђевић, М. (2004). Архитект Василиј (Вилхелм) Фјодорович Баумгартен. *Годишњак рада Београда*, 51, 183–191.
- Ђурђевић, М. (2010). Баумгартен, Василије (Вилхелм) Фјодорович. У: *Српска енциклопедија*, том I, књ. 1. <https://srpskaenciklopedija.rs/books/slovo-b/page/baumgarten-vasilije-vilxelm-fjodorovic>
- Ђурић, О. (1994). Шездесет година Руског дома императора Николаја II у Београду (1933–1993). У: М. Сибиновић, М. Межински и А. Арсењев (прир.), *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I (стр. 123–128). Београд: Филолошки факултет.
- Илић, Б. (2017). Војска и урбанистичка слика Београда током XIX и XX века. *Култура*, 154, 35–55. <https://doi.org/10.5937/kultura1754035I>
- Јовановић, М. (1994). Краљ Александар и руски уметници. У: М. Сибиновић, М. Межински и А. Арсењев (прир.), *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I (стр. 93–97). Београд: Филолошки факултет.
- Јовановић, М. (1996). *Досељавање руских избејлица у Краљевину СХС 1919–1924*. Београд: Стубови културе.
- Јовановић, М. (2006). *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*. Београд: Чигоја штампа.
- Кадиевич, А. (2008). Основные исторические, идеологические и эстетические аспекты архитектуры русской эмиграции в Югославии 1920–1950-х гг.: исследование, интерпретация, оценка. В: О. Л. Лейкинд (ред.), *Изобразительное*

- искусство, архитектура и искусствоведение Русского зарубежья (с. 325–336). Санкт-Петербург: „Дмитрий Буланин”.
- Кадиевић, А. (1994а). Допринос руских неимара емиграната српској архитектури између два светска рата. У: З. Бранковић (ур.), *Руси без Русије – српски Руси* (стр. 242–254). Београд–Беоцин: Дунај–Ефект.
- Кадиевић, А. (1994б). Изложбе руских архитеката у Београду између два светска рата. У: М. Сибиновић, М. Межински и А. Арсењев (прир.), *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I (стр. 293–301). Београд: Филолошки факултет.
- Кадиевић, А. (1997). *Један век изражења националној сцили у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*. Београд: Грађевинска књига.
- Кадиевић, А. (2000). Рад архитекте Ивана Афанасјевича Рика у Југославији између два светска рата. *Саопштења, XXX–XXXI*, 233–237.
- Кадиевић, А. (2001). О раду руских архитеката у Јужној Србији у периоду између два светска рата. *Лесковачки зборник, XLI*, 245–252.
- Кадиевић, А. (2004). Баумгартен, Василиј (Вилхелм), Фјодорович: архитекта (Санкт-Петербург, 17. X 1879 – Буенос Ајрес, Аргентина, после 1945). У: *Српски биографски речник*, књ. 1, А–Б (стр. 446). Нови Сад: Матица српска.
- Кадиевић, А. (2005а). *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*. Београд: Грађевинска књига.
- Кадиевић, А. (2005б). Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. У: М. Павловић и Ј. Новаковић (ур.), *Српско-француски односи 1904–2004* (стр. 163–176). Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска – Архив Србије.
- Кадиевић, А. (2023). *Југословенска архитектура између два светска рата (1918–1941): контексти и тумачења*. Београд: Филозофски факултет.
- Кадиевић, А. и Ђурђевић, М. (1991–1992). Симетрија у новијој српској архитектури. *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, 27–28, 1–14.
- Камилић, В. (2008–2009). Осврт на делатност групе модерног правца. *Годишњак рада Београда*, 55–56, 239–264.
- Кипроски, С. (2024). *Београдски ојус (1922–1939) архитекте Николаја Пејировича Краснова*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Којић, Б. (1979). *Друштвени услови развијања архитектонске струке у Београду 1920–1940. године*. Београд: САНУ.
- Константиновски, Г. (2001). *Градиштелије во Македонија: XVIII–XX век*. Скопје: Табернакул.
- Косик, В. И. (2010). *Русские краски на балканской палитре: Художественное творчество русских на Балканах (конец XIX – начало XXI века)*. Москва: Институт славяноведения РАН.
- Маневић, З. (1984). Архитектура и политика (1937–1941). *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, 20, 293–307.
- Маневић, З. (ур.). (1999). *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*. Београд: Клуб архитеката – Грађевинска књига.
- Марковић, И. (2024). *У дому руској архитектури: југословенски ојус архитекте Василија фон Бауміаріена (1924–1940)*. Београд: Руски научни институт.

- Марковић, С., Виденовић, Т. и Ибрајтер-Газибара, Б. (2010). *Стари Генералштаб*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Миленковић, Т. (1995). Руски инжењери – емигранти у Србији 1919–1941. године. *ПИНУС записи*, 2, 63–73.
- Милошевић, Д. (2019). *Архитектура Пејтар Ј. Појовић* (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Београд.
- Мишић, Б. (2022). *Средња Европа и Београд: архитектонски утицаји 1919–1941*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Несторовић, Б. (1973). Постакадемизам у архитектури Београда (1919–1941). *Годишњак града Београда*, XX, 338–381.
- Павловић Лончарски, В. и Гордић, Г. (1998). *Руски архитекти у Београду*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Палибрк-Сукић, Н. (2005). *Руске издјелице у Панчеву 1919–1941*. Панчево: Градска библиотека – Историјски архив.
- Пантић, К. И. (1971). *Сећања*. Београд: Народна књига.
- Петров, М. (1928). Изложба руских уметника у Београду. *Летопис Мајнице српске*, CCCXIV (3), 441–443.
- Просен, М. (2005). Послератни опус архитекте Григорија Самојлова. *ДанС*, 49, 46–48.
- Просен, М. (2008а). *Руски уметници у Београду: 75 година Руској дома*, каталог изложбе. Београд: Кућа Kolesnikoff.
- Просен, М. (2008б). 75 година Руског дома у Београду. *Наслеђе*, IX, 211–220.
- Просен, М. (2010). Зграда државне Хипотекарне банке у Ваљеву – непознато дело архитекте Василија фон Баумгартена. *Зборник Музеја примењене уметности*, 6, 81–90.
- Просен, М. (2011). Приказ изложбе „Стари Генералштаб”. *Наслеђе*, XII, 295–297.
- Просен, М. (2013). Руски архитекти емигранти – архитектура као меморија. У: А. Кадијевић и М. Попадић (ур.), *Просјори памћења: зборник радова*, том 1. *Архитектура* (стр. 213–230). Београд: Филозофски факултет.
- Просен, М. (2023). *Ар деко у српској архитектури*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Рајчевић, У. (1994). Руски уметници емигранти чланови и излагачи сталешких удружења у Србији између два рата. У: М. Сибиновић, М. Межински и А. Арсењев (прир.), *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I (стр. 98–108). Београд: Филолошки факултет.
- Сибиновић, М., Межински, М. и Арсењев, А. (прир.). (1994). *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I. Београд: Филолошки факултет.
- Стефановић, Т. (2009). Градитељска делатност руског архитекте емигранта Василија Фјодоровича фон Баумгартена на југу Србије између два светска рата. *Лесковачки зборник*, XLVIX, 289–300.
- Стефановић, Т. (2022). О идентитетском карактеру српске међуратне архитектуре (1918–1941). *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 52 (4), 353–374. <https://doi.org/10.5937/zrffp52-38807>
- Тимофејев, А., Живановић М. и Мандић, С. (2021). *Руска емиграција у Београду од 1920-их до 1950-их*, каталог изложбе. Београд: Историјски архив Београда.
- Томовски, К. и Петковски, Б. (2003). *Архитектура и монументална уметност во Скопје међу две светске војне*. Скопје: Музеј на град Скопје.

- Тошева, С. (1994). Капитална дела руских архитеката у Београду. У: М. Сибиновић, М. Межински и А. Арсењев (прир.), *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I (стр. 302–307). Београд: Филолошки факултет.
- Тошева, С. (2004). Рад руских архитеката у Министарству грађевина у периоду између два светска рата. *Годишњак рада Београда*, LI, 169–182.
- Тошева, С. (2018). *Грађињелство у служби државе: делатност и остварења Архитектонској одељења Министарства грађевина у српској архитектури 1918–1941*. Београд: Музеј науке и технике – Друштво конзерватора Србије.
- Фоменко, С. Ю. (2012). Русские архитекторы-эмигранты в Белграде между двумя мировыми войнами. Охрана культурного наследия: проблемы и решения. *Материалы ИКОМОС: Научно-информационный сборник*, 2, 27–39.
- Чуваков, В. Н. (сост.). (1999). Баумгартен Василий Федорович, фон (30 окт. 1879 – 13 мая 1962, Буэнос Айрес). В: *Незабытые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917–1997 в шести томах*, том 1, А–В (с. 228). Москва: Пашков дом.
- Blagojević, Lj. (2003). *Modernism in Serbia: The Elusive Margins of Belgrade Architecture 1919–1941*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Bogunović, S. G. (2005). *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka: arhitektura, arhitekti, pojmovi*, књ. I. *Arhitektura*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Borsi, F. (1987). *The Monumental Era: European Architecture and Design 1929–1939*. London: Rizzoli.
- Ignjatović, A. (2007). *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Kadijević, A. (2023). Neraskidive sponе: srpski arhitekti i vojska (XIX–XXI vek). *Zbornik radova Akademije umetnosti*, 11, 62–83. <https://doi.org/10.5937/ZbAkU2311062K>
- Kadijević, A., & Đurđević, M. (2001). Russian emigrant architects in Yugoslavia (1918–1941). *Centropa*, 2, 139–148.
- Manević, Z. (1979). *Pojava moderne arhitekture u Srbiji* (neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Beograd.
- Milenković, T. (2012). О броју руских инжењера у Југославији 1919–1941. *Istorija XX veka*, 3, 207–224. <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2012.3.mil.207-224>
- Prosen, M. (2016). The participation of Russian architects and sculptors in making Art Deco architecture in Serbia. В: А. В. Захарова, С. В. Мальцева и Е. Ю. Станюкович-Денисова (ред.), *Актуальные проблемы теории и истории искусства: сборник научных статей*, 6 (с. 624–634). Санкт-Петербург: НП-Принт. <http://dx.doi.org/10.18688/aa166-8-67>
- Prosen, M. (2018). The evocation of Russian empire style in Serbian architecture. В: А. В. Захарова, С. В. Мальцева и Е. Ю. Станюкович-Денисова (ред.), *Актуальные проблемы теории и истории искусства*, 10 (с. 401–410). Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ. <https://doi.org/10.18688/aa188-4-38>
- Prosen, M. (2020). Defining a style, applied art and architectural design in the Serbian architecture. У: М. Prosen i S. Mišić (ur.), *Zbornik međunarodne konferencije SmartArt2019 Art and Science Applied* (стр. 33–55). Beograd: Fakultet primenjenih umetnosti.
- Prosen, M. (2022). Vladimir Pavlovich Zagorodnjuk and applied arts in Belgrade between the two world wars. В: А. В. Захарова, С. В. Мальцева и Е. Ю. Станюкович-Денисова (ред.), *Актуальные проблемы теории и истории искусства*, 12 (с. 488–502). Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ. <https://doi.org/10.18688/aa2212-05-37>

Milan I. PROSEN

University of Arts in Belgrade

Faculty of Applied Arts

Department of Social Sciences and Humanities

Belgrade (Serbia)

Vasily Fedorovich Fon Baumgarten and His Role in Yugoslav Interwar Architecture

Summary

The architectural oeuvre of Vasily Fedorovich von Baumgarten (1879–1962) was discussed in architectural writings during his lifetime. Owing to its undeniable social, urban, and artistic significance, mentions and analyses of his works often appeared in panoramic surveys of interwar architecture and in historiographic narratives on the contribution of Russian émigré architects. Although research into Baumgarten's oeuvre began in the early 1990s, more recent studies in Serbian and Russian historiography have provided a fuller picture of his small yet highly significant and unfortunately endangered body of work.

Between 1924 and 1940, Baumgarten designed several buildings whose importance in the architectural development of Yugoslavia places him among the leading Russian émigré builders. Notable among them are the General Staff of the Army and Navy of the Kingdom of SCS/Yugoslavia in Belgrade (1924–1928), the Officers' House in Skopje (1925–1929), the Russian House of Emperor Nicholas II in Belgrade (1930–1933), and the Mortgage Bank in Valjevo (1938–1939). His oeuvre demonstrates exceptional stylistic polymorphism, reflecting a flexible approach to each commission. It encompasses Russian academism, Empire style, Neo-Renaissance, Art Deco, and Monumentalism, as well as the Serbian national style, exemplified by his design for the Gračanica Monastery dormitories in 1933.

Baumgarten's noble origin, education at leading institutions in St. Petersburg, military career and rank of major general, together with his architectural achievements prior to arriving in Belgrade, secured him a respected position within the Russian émigré community. As president of several artistic associations of exiled artists from the former Russian Empire, he organized and participated in joint exhibitions during this period. Despite his prominence, not all of his works have been preserved; some no longer exist in their original form and remain endangered, underscoring the need for their protection. After leaving Yugoslavia in 1948/49, Baumgarten settled in Argentina, where he lived and worked until his death.

Keywords: Baumgarten; interwar architecture; Empire style; Yugoslavia; Russian emigration; Art Deco.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторско-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).